

Μάθημα 2

Γιατί η ανισότητα είναι πεδίο της Πολιτικής
Οικονομίας και της Θεωρίας της Μεγέθυνσης;

- Νίκος Στραβελάκης
 - ΤΟΕ ΕΚΠΑ
 - Άνοιξη 2025

Σκοπός και Περιεχόμενα

Στο εισαγωγικό μάθημα σταθήκαμε στις διάφορες εκφράσεις της ανισότητας στο σύγχρονο κόσμο.

Δεν συζητήσαμε όμως γιατί την ανισότητα τη προσεγγίζουμε από τη σκοπιά της πολιτικής οικονομίας και της θεωρίας της μεγέθυνσης.

Αυτός είναι ο σκοπός του σημερινού μαθήματος που θα καλύψει παράλληλα και την οπτική της κλασικής πολιτικής οικονομίας για το θέμα.

Σε αυτό το πλαίσιο θα επιχειρηματολογήσω ότι η κλασική πολιτική οικονομία δεν είναι απλά κομμάτι της ιστορίας οικονομικής σκέψης αλλά της σύγχρονης οικονομικής ανάλυσης

Μια Ιστορική Ματιά στην Ανισότητα

Στο μεγαλύτερο μέρος του μαθήματος θα επικεντρωθούμε στη μεταπολεμική βιβλιογραφία για την εισοδηματική ανισότητα, ξεκινώντας με το άρθρο του Kuznets (1955) και φτάνοντας στο άρθρο του Saez (2021) και το βιβλίο του Acemoglu (2023).

Σημαντικό τμήμα αυτής της βιβλιογραφίας αυτής αμφισβητεί το νεοκλασικό παράδειγμα.

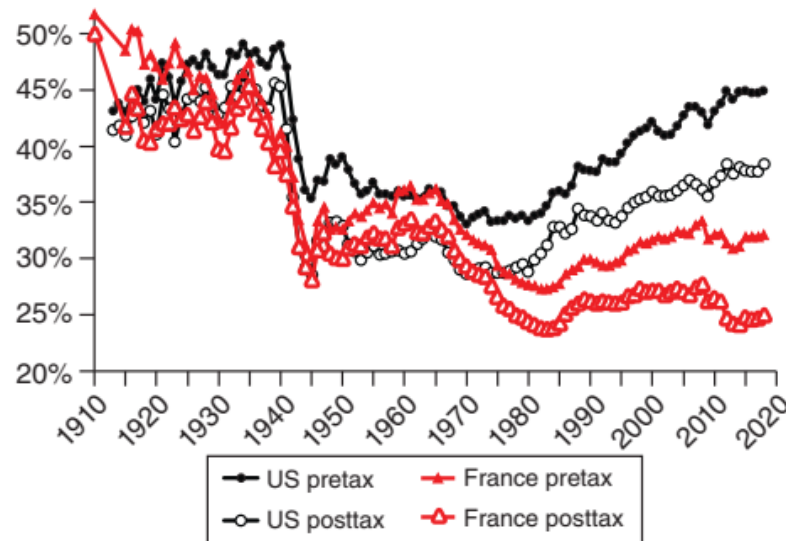
Η αμφισβήτηση κυμαίνεται από την αναφορά του Saez (2021):

“In the standard model, individuals care about only their own consumption independently of social context ... the model says that a person struggling at the poverty threshold today gets as much utility as a successful professional two centuries ago when income per capita was less than one-tenth of what it is today. Therefore, economic growth should beat inequality concerns in the long run.”

Μέχρι τη πλήρη απόρριψη του νεοκλασικού υποδείγματος (Shaikh 2017).

“The rise of unions and the welfare state were the fruits of long-term historical gains made by labor, and the postwar constraints on real and financial capital arose in sensible reaction to the Great Depression. The ‘neoliberal’ era, significantly rolled back all of these. ... we can explain the empirical degree of inequality using two factors alone: the profit share and the degree of financialization of income.”

Panel A. Top 10 percent income shares in the United States and France, 1910–2018

Για να εμβαθύνουμε στη σημασία αυτών των θέσεων χρειαζόμαστε μια αναδρομή στη ιδέες που σημάδεψαν τις θεωρίες διανομής και ανισότητας διαχρονικά. Η συζήτηση θα δείξει ότι η κλασική πολιτική οικονομία δεν είναι απλά κομμάτι της ιστορίας οικονομικών θεωριών, είναι κομμάτι της οικονομικής ανάλυσης.

Η σημασία της αναδρομής αφορά και το κομμάτι των εμπειρικών δεδομένων αφού ένα βασικό στοιχείο της σύγχρονης βιβλιογραφίας είναι η χρονική επέκταση των δεδομένων για την ανισότητα. Το σχήμα στα αριστερά είναι από το άρθρο του Saez (2021).

Οι Φυσιοκράτες και η Διανομή

Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα η Γαλλία βρισκόταν σε μια περίοδο κρίσης και ανισότητας.

Οι πολιτικές του мерκαντισμού του Colbert (1661-1692) είχαν καταρρεύσει. Πρώτα το χρηματοπιστωτικό σύστημα με την «φούσκα του Μισισιπή» (1718-1720 <https://www.youtube.com/watch?v=diEVmQZ1QfM>) και κατόπιν οι πολιτικές προστατευτισμού για τη βιομηχανία ειδών πολυτελείας και τα εμπορικά προνόμια με κρατική κάλυψη.

Η ραχοκοκαλιά της χώρας η αγροτιά υπέφερε από την αριστοκρατία και τους φόρους. Η δυσαρέσκεια περίσσευε αφού η χώρα ήταν φτωχότερη και ποιο άνιση από την Αγγλία (Milanovic 2023 ...).

Στην ουσία η χώρα είχε εισέλθει στη πορεία που θα οδηγούσε στη Μεγάλη Επανάσταση (1789).

Σε αυτές τις συνθήκες ξεπήδησε ένα νέο ρεύμα οικονομικής σκέψης – οι «Φυσιοκράτες».

Το οικονομικό τους πρόγραμμα επικεντρωνόταν τον εξορθολογισμό της αγροτικής παραγωγής κατά τα «Αγγλικά Πρότυπα», την απελευθέρωση του εμπορίου και των τιμών των αγροτικών προϊόντων, την απαλλαγή της αγροτιάς από τους φόρους και τη μετακύλιση των φόρων στην πρόσοδο που κατέβαλαν οι αγρότες στην αριστοκρατία.

Κοντολογίς, ονειρεύονταν μια αγροτική Γαλλία που θα εξήγαγε αγροτικά προϊόντα και θα εισήγαγε φθηνά βιομηχανικά προϊόντα. Βέβαια η αγροτική παραγωγή που είχαν στο νου τους ήταν καπιταλιστική παραγωγή αφού εισηγούνταν τη συγκέντρωση των γαιών και τη μετατροπή των μικροπαραγωγών σε εργάτες γης.

Ήταν το μοναδικό σχήμα οικονομικής οργάνωσης που συμβιβαζόταν με το πολιτικό τους όραμα. Μια «φωτισμένη μοναρχία» σε συμμαχία με καπιταλιστές αγρότες και εργάτες γης απέναντι σε μια αδύναμη αριστοκρατία και αστική τάξη των πόλεων.

Το ενδιαφέρον είναι ότι οι Φυσιοκράτες επιχείρησαν την θεμελίωση του προγράμματός τους με όρους πολιτικής οικονομίας και οικονομικής θεωρίας ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία.

Η θεωρία τους ξεκινάει φυσικά με τον ορισμό των κοινωνικών τάξεων Βλ. Πίνακα στα δεξιά

Σημ. οι “Proprietors” είναι οι ιδιοκτήτες γης από κληρονομιά ή από αγορά:

ACCORDING TO QUESNAY	ACCORDING TO TURGOT
1. The Class of Proprietors	1. The Class of Proprietors
2. Productive Class (Cultivators)	2. Capitalist Farmers
3. The Sterile Class (Commercial and Industrial)	3. Agricultural Workmen
	4. Industrial Capitalists
	5. Industrial Workmen

Ο διαχωρισμός των κοινωνικών τάξεων φέρνει και την κατηγοριοποίηση των εισοδημάτων. Σε αυτήν κεντρικό ρόλο παίζει το «καθαρό προϊόν» (Net Product ή Produit Net). Δηλαδή η πρόσοδος που οι αγρότες πληρώνουν στον ιδιοκτήτη της γης αφού αφαιρεθεί το κόστος παραγωγής και το εισόδημα του αγρότη.

Το τελευταίο σημαίνει ότι ο αγρότης νοικιάζει τη γη και την καλλιεργεί με δικό του κεφάλαιο. Το εισόδημά του είναι συνδυασμός μισθού και μιας απόδοσης 10% επί του σταθερού κεφαλαίου (ο διαχωρισμός σταθερού και κυκλοφορούντος κεφαλαίου είναι μια ακόμη καινοτομία των φυσιοκρατών).

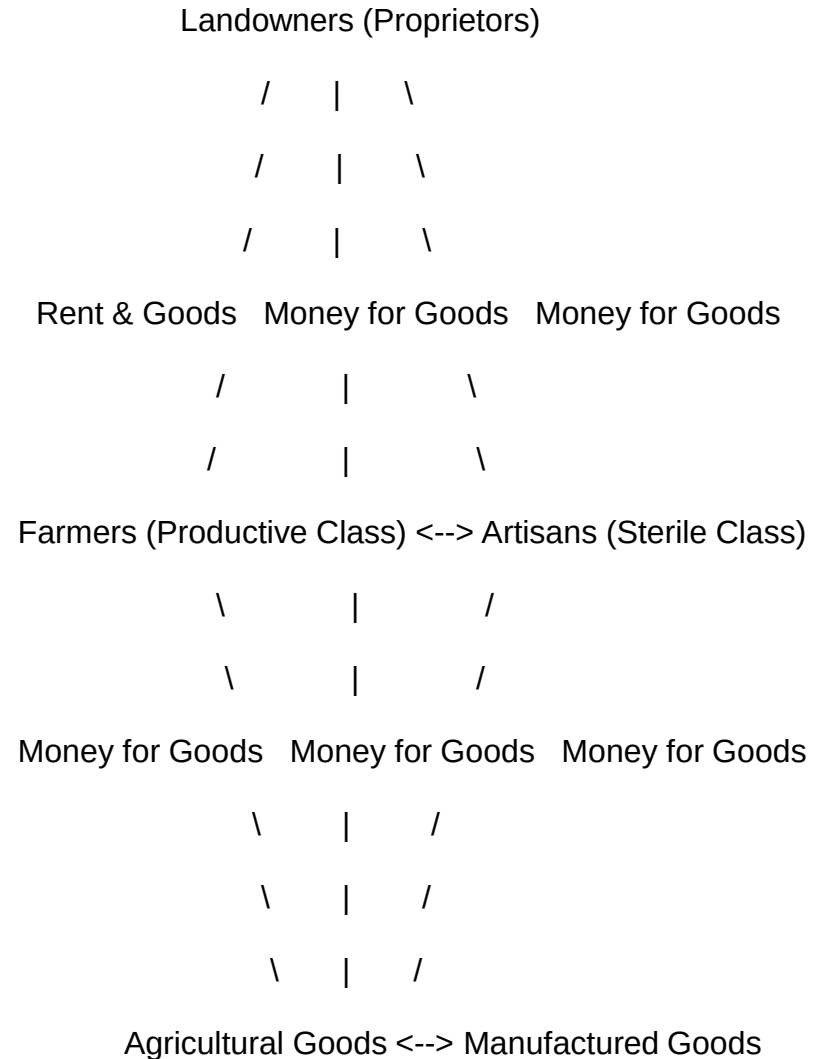
Εδώ βρίσκεται και η βασική αδυναμία του σχήματος που είναι η υποτίμηση του απουσία της κατηγορίας του κέρδους από την ανάλυση.

Έτσι το μοναδικό πλεόνασμα της παραγωγικής διαδικασίας είναι η πρόσοδος – το Produit Net. Ως εκ τούτου η καλλιέργεια της γης είναι η μοναδική παραγωγική δραστηριότητα αφού κερδίζει τόσα όσα χρειάζονται για να καλύψει το κόστος παραγωγής και να δώσει και τα υπόλοιπα στον γαιοκτήμονα. Οι υπόλοιποι απλά καταναλώνουν αυτό το πλεόνασμα.

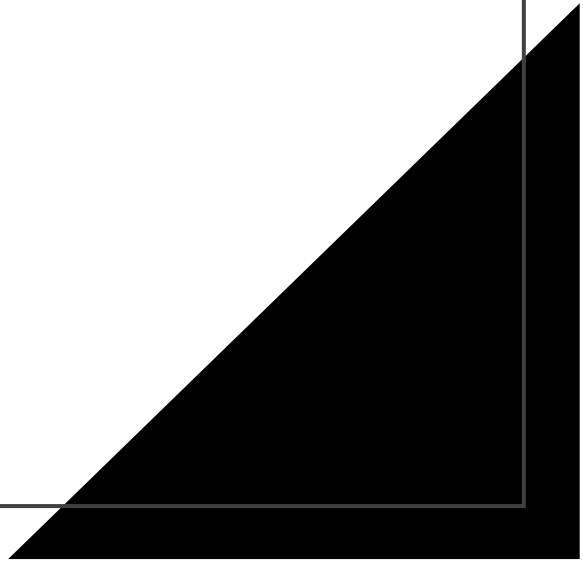
Έτσι φτάνουμε στο βασικό διανεμητικό σχήμα των Φυσιοκρατών που συνδυάζεται με τη βασική τους συνεισφορά στα οικονομικά που δεν είναι άλλη από το tableau economic. Ένα σχήμα που θα το ξαναβρούμε στα σχήματα αναπαραγωγής του Marx που θα δούμε (με μία έννοια) στη συνέχεια αλλά και τα συστήματα εισροών εκροών που θα μας διευκολύνουν στη μελέτη της «Άνισης Ανταλλαγής» που θα δούμε σε επόμενο μάθημα.

Το σχήμα περιλαμβάνει τις 3 τάξεις του Quesnay τους Proprietors (Βασιλιά, Αριστοκράτες, Κλήρο και Ιδιοκτήτες Γης), τους Καλλιεργητές- Αγρότες που παράγουν το Produit Net και τις αντιπαραγωγική τάξη (Sterile Class). Δηλαδή, βιομήχανους, εμπόρους, βιομηχανικούς εργάτες και υπαλλήλους.

Με τη λογική αυτή κάνει νόημα η ενίσχυση της αγροτιάς τόσο στο πεδίο της αύξησης της παραγωγικότητας όσο και στο πεδίο του εισοδήματος, αφού έτσι αυξάνει το πλεόνασα ολόκληρης της κοινωνίας. Επιπλέον με το φόρο επί του πλεονάσματος περιορίζεται η ανισότητα και το κυριότερο η καπιταλιστική και εργατική τάξη της υπαίθρου δεν συμμαχεί με εκείνη των πόλεων όπως έγινε στη Γαλλική Επανάσταση.

Μεγέθυνση, Διανομή και, Ανισότητα σε Smith, Ricardo, Malthus

Adam Smith

Στην κλασική πολιτική οικονομία η ανάλυση βασίζεται στις κοινωνικές τάξεις. Έχουμε εργάτες, καπιταλιστές και γαιοκτήμονες. Ένα μεγάλο τμήμα της σύγχρονης βιβλιογραφίας αποφεύγει να αντιστοιχίσει το εισόδημα από μισθούς, κέρδη και προσόδους σε συγκεκριμένες κοινωνικές τάξεις. Ο λόγος είναι ότι θεωρούν το κέρδος και την πρόσοδο αμοιβή του κεφαλαίου. Στη κλασική πολιτική οικονομία το κέρδος είναι απλήρωτη εργασία. Αυτό οδηγεί και σε μια διαφορετική θεωρία της διανομής και φυσικά των μισθών (γιατί;).

Αυτό έχει σημαντικές αναλυτικές συνέπειες. Ο Άνταμ Σμιθ θεωρεί ότι η συντριπτική αύξηση της παραγωγικότητας λόγω του καταμερισμού εργασίας (το παράδειγμα με το εργοστάσιο με τις καρφίτσες) δεν πρόκειται να φέρει αύξηση των μισθών. Οι λόγοι είναι: 1) ότι το μέγεθος της αγοράς θέτει όρια στον καταμερισμό της εργασίας (γιατί;), 2) ότι η κινητικότητα των εργαζομένων θα επεκτείνει αυξήσεις μισθών (πχ. στο κλάδο παραγωγής καρφιτσών) στο σύνολο της οικονομίας (γιατί;) και 3) η ενδογενής θεωρία του πληθυσμού **“The demand for men like any other commodity regulates the production of men”**.

Έτσι μεσοπρόθεσμα υπάρχει χώρος για απρόσκοπτη οικονομική μεγέθυνση σε συνθήκες ελεγχόμενης ανισότητας. Στο Σμιθ ισχυρή μεγέθυνση σημαίνει υψηλότερους μισθούς όμως η συνακόλουθη μείωση των κερδών θα περιοριστεί από τον καταμερισμό της εργασίας και κυρίως την αύξηση του πληθυσμού (Lowe 1954). Είναι μια θέση για την ανισότητα στον αντίποδα της νεοκλασικής προσέγγισης του Kuznets (1955) (γιατί;)

Ο Smith δεν αδιαφορεί για την κοινωνική διάσταση των πραγμάτων όπως κατηγορεί τους νεοκλασικούς οικονομολόγους ο Saez. Γράφει χαρακτηριστικά:

‘No society can surely be flourishing and happy, of which the far greater part of the members are poor and miserable’

Με αυτή τη έννοια κάνει μεγάλη εντύπωση ο πεσιμισμός του για την ιστορική εξέλιξη του καπιταλισμού. Ο Heilbroner (1975) το ονομάζει “το παράδοξο της προόδου” και συνοψίζεται στο ακόλουθο απόσπασμα:

“In a country which had acquired that full complement of riches which the nature of its soil and climate, and its situation with respect to other countries, allowed it to acquire; which could, therefore, advance no further, and which was not going backwards, both the wages of labour and the profits of stock would probably be very low.” (Wealth of Nations Book 1 p. 136).

Στη συνέχεια του αποσπάσματος ο Smith “βλέπει” ένα μελλοντικό κόσμο που κυριαρχείται από τον υπερπληθυσμό που οδηγεί τους μισθούς στα τάρταρα, τα κέρδη επίσης μειώνονται λόγω του ανταγωνισμού για γη ενώ και τα επιτόκια είναι πολύ χαμηλά. Καλύτερα απ’ όλους “την έχουν” οι γαιοκτήμονες λόγω υψηλών προσόδων. Πώς φτάνουμε εκεί όμως δεν το εξηγεί και αφήνει να το εικάσουμε.

Η βάση της ερμηνείας του Heilbroner (1975) βασίζεται στο ακόλουθο απόσπασμα

The real recompense of labour, the real quantity of the necessities and conveniences of life which it [the natural price or wage of labour-RH] can procure to the labourer has, during the course of the present century, increased in a still perhaps greater proportion than its money price. The common complaint that luxury extends itself even to the lowest ranks of the people, and that the labouring poor will not now be contented with the same food, cloathing, and lodging which satisfied them in the past, may convince us that it is not the money price of labour only, but its real recompense, which has augmented. (WN B.1 pp.278-279)

Η αύξηση των πραγματικών μισθών οδηγεί σε αύξηση του πληθυσμού μακροπρόθεσμα. Όταν η αύξηση της παραγωγικότητας (είμαστε στο περιβάλλον της μανουφακτούρας και ο καταμερισμός – η τεχνολογική πρόοδος με άλλα λόγια-δεν μειώνει –αντίθετα αυξάνει-τους εργαζόμενους ανά μονάδα προϊόντος) αποτέλεσμα του καταμερισμού της εργασίας, υπερκεραστεί από την μειούμενη γονιμότητα των νέων γαιών που μπαίνουν σε καλλιέργεια και τη διαθεσιμότητα των πόρων η μεγέθυνση επιβραδύνεται. Αυτό οδηγεί σε αύξηση της θνησιμότητας της εργατικής τάξης και στασιμότητα σε συνθήκες ακραίας ανισότητας.

David Ricardo

Στο τέλος των Ναπολεόντειων πολέμων Αγγλία έχει υποστεί εντυπωσιακή αλλαγή. Από τη χώρα της Jane Austen έχει μετατραπεί στη χώρα του Charles Dickens. Η περίοδος της μανουφακτούρας έχει τελειώσει και η βιομηχανική επανάσταση είναι γεγονός. Σκωτσέζοι και Ιρλανδοί κατεστραμμένοι αγρότες στοιβάζονται στις εργατογειτονιές του Λονδίνου και του Manchester και δουλεύουν στις φάμπρικες.

Οι προλεταριοποιημένοι αγρότες πρέπει να φάνε για να μπορούν να δουλέψουν. Αυτό είναι το πρόβλημα που κλήθηκε να λύσει η Αγγλική πολιτική οικονομία το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Σε αυτή τη συζήτηση κυριαρχεί ο David Ricardo.

Ο Ricardo βάσισε τη “πρότασή του” για το θέμα αυτό σε τρεις παραμέτρους 1) ο πληθυσμός δεν μπορεί να αποτελέσει φράγμα στη μεγέθυνση. Η Μαλθουσιανή θεωρία του πληθυσμού εξασφαλίζει ότι οι μισθοί θα παραμείνουν στο επίπεδο της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, 2) η ζήτηση δεν είναι εμπόδιο στη μεγέθυνση αφού ισχύει ο νόμος του Say (τα κέρδη επανεπενδύονται), 3) δεδομένης της τεχνολογίας μόνο η αύξηση των τιμών των τροφίμων μπορεί να αυξήσει τους μισθούς να μειώσει τα κέρδη και να οδηγήσει στη στασιμότητα.

Σε αυτό παίζει φυσικά ρόλο η περίφημη θεωρία της γαιοπροσόδου το ένα από τα δύο στοιχεία της θεωρίας του Ricardo που πέρασε σχεδόν αυτούσιο στα νεοκλασικά οικονομικά. Ο λόγος είναι ότι οι αυξημένες τιμές των δημητριακών θα γεμίσουν τις τσέπες των γαιοκτημόνων και θα αδειάσουν εκείνες των καπιταλιστών (γιατί;), οι επενδύσεις θα σταματήσουν (γιατί) και η κοινωνία θα οδηγηθεί στη στασιμότητα σε συνθήκες ακραίας ανισότητας.

Η λύση βρίσκεται στο διεθνές εμπόριο το δεύτερο τμήμα της Ρικαρδιανής θεωρίας που πέρασε αυτούσιο στα νεοκλασικά οικονομικά.

Η θεωρία του εμπορίου είναι η βασική συνεισφορά του Ricardo στη θεωρία της ανισότητας. Ο λόγος είναι ότι σύμφωνα με τη Ρικαρδιανή θεωρία το ελεύθερο εμπόριο κάνει τις χώρες εξίσου ανταγωνιστικές. Δηλαδή, οι διάφορες χώρες θα απολαμβάνουν ανάλογους ρυθμούς μεγέθυνσης

Ο λόγος είναι ότι στο διεθνή ανταγωνισμό δεν ισχύει το απόλυτο πλεονέκτημα κόστους όπως στον εγχώριο ανταγωνισμό αλλά το “συγκριτικό πλεονέκτημα”. Το συμπέρασμα αυτό βασίζεται στη “ποσοτική θεωρία του χρήματος” που ασπάζεται ο Ricardo

“Now suppose England to discover a process for making wine, so that it should become her interest rather to grow it than import it; she would naturally divert a portion of her capital from the foreign trade to the home trade; she would cease to manufacture cloth for exportation, and would grow wine for herself. The money price of these commodities would be regulated accordingly; wine would fall here while cloth continue at its former price, and in Portugal no alteration would take place in the price of either commodity. Cloth would continue for some time to be exported from this country, because its price would continue to be higher in Portugal than here; but money instead of wine would be given in exchange for it, till the accumulation of money here, and its diminution abroad, should so operate on the relative value of cloth in the two countries, that it would cease to be profitable to export it. If the improvement in making wine were of a very important description, it might become profitable for the two countries to exchange employments; for England to make all the wine, and Portugal all the cloth consumed by them; but this could be effected only by a new distribution. of the precious metals, which should raise the price of cloth in England, and lower it in Portugal. The relative price of wine would fall in England in consequence of the real advantage from the improvement of its manufacture; that is to say, its natural price would fall; the relative price of cloth would rise there from the accumulation of money.” (Principles of Political Economy and Taxation pp. 129-130)

Στο Ricardo η ανισότητα στο εσωτερικό των χωρών είναι “φυσικός νόμος”.

From the effect of the principle of population on the increase of mankind, wages of the lowest kind never continue much above that rate which nature and habit demand for the support of the labourers. (Principles p. 152)

Η θεωρία του πληθυσμού (principle of population) είναι η Μαλθουσιανή θεωρία του πληθυσμού. Το μόνο σημείο στο οποίο συμφωνούν Malthus και Ricardo. Η θεωρία βασίζεται στην πεποίθηση ότι οι αναπαραγωγικές δυνάμεις του ανθρώπου είναι απεριόριστες ενώ τα αγαθά αναπαραγωγής του περιορισμένα.

**Making the population of the world at any number, a thousand millions, for instance, the human species would increase in the ratio of
-- 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, 512, etc.(An Essay on the Principle of Population ch.2 p.8)**

Thomas Robert Malthus

Στο Malthus οι παραγωγικές δυνάμεις της φύσης είναι περιορισμένες. Σε συνδυασμό με τις απεριόριστες αναπαραγωγικές δυνάμεις του ανθρώπου, αν ο πληθυσμός αφεθεί ανεξέλεγκτος, θα οδηγηθούμε σε καταστάσεις ακραίας φτώχειας και ανισότητας.

If the subsistence for man that the earth affords was to be increased every twenty-five years by a quantity equal to what the whole world at present produces, this would allow the power of production in the earth to be absolutely unlimited, and its ratio of increase much greater than we can conceive that any possible exertions of mankind could make it.

Έτσι, αντίθετα με το Ricardo, ο υπερπληθυσμός γίνεται το κεντρικό πρόβλημα. Ο λόγος είναι ότι ο Malthus θεωρεί την κατανάλωση σαν το βασικό προσδιοριστικό παράγοντα της μεγέθυνσης. Σε αυτό το πλαίσιο επιχειρηματολογεί ότι η περιορισμένη κατανάλωση των εργατών και η τάση των καπιταλιστών να αποταμιεύουν θα αφήσει ένα κενό στη καταναλωτική ζήτηση. Είναι μια αφελής και αντιδραστική θεωρία υποκατανάλωσης που βλέπει τη λύση για τη συνέχιση της οικονομικής μεγέθυνσης στη κατανάλωση των μη παραγωγικών τάξεων. Βέβαια μας άφησε παρακαταθήκη τον όρο “ενεργός ζήτηση” αν και σαν έννοια υπάρχει προηγουμένως στον Adam Smith [Principles of Political Economy Considered with a View to Their Practical Application (1820)]

Πριν αφήσουμε το Malthus αξίζει να σταθούμε σε πλευρές της επιχειρηματολογίας του που περιέργως έγιναν και γίνονται ακόμα επίκαιρες. Έχουν να κάνουν με το έλεγχο του πληθυσμού.

Ο Malthus θεωρούσε ότι ο πληθυσμός έπρεπε να τεθεί υπό έλεγχο με την “ανέχεια και την καταπίεση” (misery and vice). Στους μηχανισμούς ελέγχου ανήκει η πρόταση για κατάργηση όλων των “νόμων για τους φτωχούς” (poor laws) στη Βικτωριανή Αγγλία, ο πόλεμος, οι επιδημίες και ο έλεγχος των γεννήσεων.

Στην επίδραση των επιδημιών ανήκει και η θεωρία για την “ανοσία της αγέλης” που για το Malthus είναι θέση πολιτικής. Σημαίνει ότι στις επιδημίες δεν κάνουμε τίποτα και αφήνουμε τους ισχυρότερους να επιβιώσουν. Είναι μια θέση που υιοθέτησε ο Άγγλος πρωθυπουργός Boris Johnson στις 13/3/2020 και κράτησε για κάμποσους μήνες με τραγικές συνέπειες για τους Άγγλους.

Γενικά οι αφελείς και αντιδραστικές ιδέες του Malthus είχαν σημαντική επιρροή τόσο στη εποχή του όσο και σήμερα. Σε ένα άρθρο γραμμένο στη χαραυγή του περασμένου αιώνα τίτλο Sexuality and the Aetiology of Neuroses (collected works pp.199-202) ο Sigmunt Freud περιγράφει το άγχος της μεσαίας (δηλαδή της αστικής) τάξης της εποχής του για την ανεξέλεγκτη τεκνοποίηση. Ήταν αποτέλεσμα της επιρροής των ιδεών του Malthus σχεδόν έναν αιώνα μετά την πρώτη έκδοση του βιβλίου του για το πληθυσμό.

Μεγέθυνση και Ανισότητα στο Marx

Στην “**Κατάσταση της Εργατικής Τάξης στην Αγγλία**” ο Ένγκελς επιτίθεται στο Malthus. Αναφέρει ότι οι εργάτες κάνουν πολλά παιδιά όχι επειδή έχουν ακόρεστα ένστικτα αναπαραγωγής αλλά σαν επιπλέον μέσα απόκτησης εισοδήματος. Σαν μια “επένδυση” στο πλαίσιο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Με άλλα λόγια η μεγέθυνση του πληθυσμού και η ανισότητα δεν είναι φυσικός νόμος αλλά αποτέλεσμα των σχέσεων παραγωγής και συνακόλουθα και της ταξικής πάλης (Brezis & Young **Population and Economic Growth: From Hume to the New Growth Theory** 2011).

Ο Marx στο **Κεφάλαιο** (V.1 ch. 25) εντάσει τη θεωρία της ανισότητας στη δυναμική του συστήματος, δηλαδή στο νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Με άλλα λόγια η ανισότητα είναι συνυφασμένη με τη θεωρία της οικονομικής μεγέθυνσης και των κρίσεων με βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες την ανεργία και τη ταξική πάλη.

Η αναλυτική κατηγορία που εισάγει ο Μάρξ είναι εκείνη του “**εφεδρικού βιομηχανικού στρατού**”. Η ζήτηση για εργατική δύναμη αυξάνει με τη κερδοφορία και τη συσσώρευση κεφαλαίου και μειώνεται με την υποκατάσταση εργατών με μηχανές. Η καθαρή ζήτηση για εργάτες είναι το συνδυαστικό αποτέλεσμα αυτών των δύο αντίρροπων δυνάμεων. Το αναμενόμενο αποτέλεσμα για το Μάρξ είναι ένα κομμάτι της εργατικής τάξης μένει στο περιθώριο της παραγωγικής διαδικασίας. Είναι ένας “**εφεδρικός στρατός εργασίας**” που αυξομειώνεται ανάλογα με τη φάση του οικονομικού κύκλου.

Σε αυτό το πλαίσιο αν επικρατήσουν ισχυροί ρυθμοί μεγέθυνσης πάνω στη τάση εκμηχάνισης της παραγωγής για μεγάλο χρονικό διάστημα, μπορεί να εκμηδενιστεί ο “εφεδρικός στρατός εργασίας” και να αυξηθούν σημαντικά οι μισθοί. Όμως αυτό θα οδηγήσει σε περιορισμό της κερδοφορίας και των ρυθμών μεγέθυνσης λόγω μείωσης του ποσοστού κέρδους, περιορισμό της απασχόλησης και σχετική ή πλήρη αποκατάσταση του εφεδρικού στρατού.

Ο λόγος είναι ότι ίδια η εκμηχάνιση της παραγωγής είναι που κυρίως περιορίζει το ποσοστό κέρδους και εν τέλει το ρυθμό μεγέθυνσης. Ας εμβαθύνουμε σε αυτό το μηχανισμό

This change in the technical composition of capital, this growth in the mass of the means of production, as compared with the mass of the labour-power that vivifies them, is reflected in its value composition by the increase of the constant constituent of capital at the expense of its. variable constituent. There may be; for example; originally 50 per cent of a capital laid out in means of production and 50 per cent in labour-power; later on, with the developmerit; of he productivity of labour, 80 per cent may re laid out in in means' of production, 20 per cent in labour-power and so on. This law: of the progressive growth of the constant part of capital in comparison with the variable part is confirmed at every step (as already shown) by the comparative analysis of the prices of commodities, whether we compare different economic epochs or different nations in the same epoch. The relative magnitude of the part of the price which represents the value of the means of production, or the constant part of the capital, is in direct proportion to the progress of accumulation, whereas the relative magnitude of the other part of the price, which represents the variable part of the capital, or the payment made for labour, is in inverse proportion to the progress of accumulation. (VI pp. 773-774)

Για το Marx η τάση εκμηχάνισης της παραγωγής που περιγράφει το προηγούμενο απόσπασμα συνεπάγεται τη μείωση του ποσοστού κέρδους. Αυτό δεν είναι ξεκάθαρο εκ πρώτης όψεως

Συγκεκριμένα, σε όρους αξίας το ποσοστό κέρδους μπορεί να γραφτεί ως εξής (όπου s η υπεραξία, c το σταθερό και v το μεταβλητό κεφάλαιο) :

$$r = \frac{s}{c + v} = \frac{s / v}{c / v + 1}$$

Η Joan Robinson (1966) και ο Paul Sweezy (1942) ισχυρίστηκαν ότι η τάση είναι απροσδιόριστη αφού εκτός από την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου (c/v) και ο συντελεστής υπεραξίας (s/v) αναμένεται να κινηθεί αυξητικά. Η αναλυτική απάντηση δόθηκε από το Roman Rosdolsky (1968)

“... the surplus labour which a worker can perform has definite limits. On the one hand the length of the working day, and on the other the part of the working day necessary for the reproduction of the workers themselves. For example, if the normal working day amounts to 8 hours, no increase in productive power can squeeze more surplus labour out of the worker than 8 minus as many hours as correspond to the production of the wage. If the technique of production succeeded in reducing surplus labour would still not come to more than 15 / 16 of the working day (The Making of Marx’s Capital pp. 408-409)

Με τα λόγια του ίδιου του Marx.

“The larger the surplus-value of capital before the increase of productive force, the larger the amount of presupposed surplus labour, or surplus-value of capital ; or the smaller the fractional part of the working day which forms the equivalent of the worker, which expresses necessary labour, the smaller is the increase in surplus-value which capital obtains from the increase of productive force. Its surplus-value rises, but in an ever smaller relation to the development of the productive force. Thus the more developed capital already is . . . the more terribly must it develop the productive force in order to valorise itself, i.e. to add surplus-value to itself, even to a slight degree - because its barrier always remains the relation between the fractional part of the day which expresses necessary labour, and the entire working day. It can move only within these boundaries.'. We should not forget that the increase in productivity is not simply expressed in the decline of variable capital (the paid part of the workingday) relative to constant, but also in the 'decline of the entire living labour applied to the means of production . . . in relation to the value of these means of production” (Grundrisse – Rosdolsky σελ. 409).

Το προηγούμενο απόσπασμα μας λέει ότι ο λόγος της καθαρής προστιθέμενης αξίας $(v+s)/c$ περιορίζεται επίσης με τη τεχνολογική πρόοδο. Παραδείγματος χάριν, αν μια γραμμή παραγωγής τη δουλεύουν 20 εργάτες προσφέροντας 160 ώρες την ημέρα (20x8) 80 υπερεργασία και 80 για τον εαυτό τους και αυτοί μειωθούν λόγω τεχνολογικής προόδου σε 10. Οι 10 εργάτες δεν μπορούν να προσφέρουν υπερεργασία 80 ωρών αφού 80 είναι όλες οι ώρες που δουλεύουν (10x8). Μια πλήρης μαθηματική παρουσίαση των αναλυτικών κατηγοριών και της αλληλεξάρτησής τους υπάρχει στο Shaikh “Organic Composition of Capital” The New Palgrave.

Τα παραπάνω μπορούν να γίνουν περισσότερο κατανοητά από τον υπολογισμό του ποσοστού κέρδους σε χρηματικούς όρους και όχι σε όρους αξίας. Αρκετοί έχουν κάνει κριτική σε αυτό το μετασχηματισμό επικαλούμενοι την απόκλιση ανάμεσα στα κέρδη και την υπεραξία. Το θέμα αντιμετωπίστηκε αναλυτικά από το Morishima (1973 Marx's Economic Theory – A Dual Theory of Value and Growth). Η βασική του λογική είναι ότι τα νομισματικά αθροίσματα και τα αθροίσματα σε όρους αξίας έχουν την ίδια δυναμική. Άρα η τάση του ποσοστού κέρδους μπορεί να περιγράφει και από τα νομισματικά αθροίσματα

Αυτό θα φανεί και από τον ακόλουθο μετασχηματισμό του ποσοστού κέρδους σε χρηματική μορφή.

$$r = \frac{P_t}{K_{t-1}} = \frac{Q_t^*}{K_{t-1}} \times \frac{P_t}{Q_t} \times \frac{Q_t}{Q_t^*}$$

Το ποσοστό κέρδους είναι ο λόγος των καθαρών κερδών προς το καθαρό ύψος κεφαλαίου. (P/K) Αλλά μπορεί να γραφτεί σαν το γινόμενο του λόγου καθαρής παραγωγικής δυναμικότητας προς κεφάλαιο (Q^*/K - μέγιστο ποσοστό κέρδους) επί το μερίδιο των κερδών (P/K) επί το ποσοστό αξιοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (Q/Q^*). Δεδομένου ότι το μερίδιο των κερδών δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερο της μονάδας και το σύστημα θα τείνει στην πλήρη αξιοποίηση του παραγωγικού δυναμικού αν το μέγιστο ποσοστό κέρδους είναι πτωτικό τότε το ποσοστό κέρδους πέφτει.

Το μέγιστο ποσοστό κέρδους είναι ο βαθμός κεφαλαιοποίησης της παραγωγής και είναι πτωτικό αν η οργανική σύνθεση κεφαλαίου είναι ανοδική με το σκεπτικό που εκθέσαμε περιγράφοντας το ποσοστό κέρδους σε αξιακή μορφή. Αυτό οδήγησε σε μια πιο αξιόλογη κριτική του σκεπτικού του Μάρξ.

Στη δεκαετία του 1930 η Natalie Moszkowska ανέπτυξε την άποψη ότι η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου δεν γίνεται να αυξάνει διότι οι καπιταλιστές δεν πρόκειται να εφαρμόσουν μια τεχνική αν δεν κάνει φθηνότερο το σταθερό κεφαλαίο. Δηλαδή, παρόλο που υπάρχει εκμηχάνιση της παραγωγής η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου (c/v) δεν αυξάνει. Το 1961 ο Ιάπωνας μαρξιστής οικονομολόγος Nobuo Okishio (1961) αποτύπωσε μαθηματικά αυτή τη θεωρία. Έδειξε ότι αν οι επιχειρήσεις εφαρμόσουν τεχνικές με υψηλότερο μεταβατικό ποσοστό κέρδους το μέσο ποσοστό κέρδους δεν μπορεί να πέφτει.

Αμφότερες οι απόψεις βασίζονται στη νεοκλασική θεωρία του “τέλειου ανταγωνισμού”. Σε αυτή επειδή οι επιχειρήσεις είναι παθητικοί παραλήπτες τιμών δεν έχουν λόγο να υιοθετήσουν τεχνικές με χαμηλότερο μεταβατικό ποσοστό κέρδους. Όμως στη κλασική πολιτική οικονομία ο ανταγωνισμός είναι πόλεμος με βασικό όπλο τις τιμές.

Σε αυτές τις συνθήκες οι επιχειρήσεις υιοθετούν τεχνικές χαμηλότερου κόστους παραγωγής αλλά υψηλότερου επενδυτικού κόστους γιατί “οι παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας πρέπει να πληρωθούν” (Marx Grundrisse). Έτσι η αξιακή (c/v) και συνακόλουθα η οργανική σύνθεση κεφαλαίου αυξάνει και το ποσοστό κέρδους πέφτει.

Η λογική της Moszkowska είναι από τις καλύτερες εκδοχές μιας σειράς θεωριών υποκατανάλωσης που βλέπουν τις καπιταλιστικές κρίσεις σαν το αποτέλεσμα της αδυναμίας του συστήματος να ρευστοποιήσει τα κέρδη του. Από αυτές η θεωρία των Baran και Sweezy είναι η πιο πλήρης. Για την πληρότητα της παρουσίασης πρέπει να πούμε ότι η αρχή των “προοδευτικών θεωριών υποκατανάλωσης” έγινε με το βιβλίο της Luxemburg “Accumulation of Capital” (1913).

Το βιβλίο της Luxemburg ήταν μια προσπάθεια απάντησης στη θεωρία του Otto Bawer που επιχειρηματολογούσε ότι η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους δεν είναι θεωρία κρίσεων. Στο άρθρο του (1912) ο Bawer παρουσίασε μια προσομοίωση των σχημάτων διευρυμένης αναπαραγωγής του Marx όπου παρόλο που το ποσοστό κέρδους έπεφτε η μάζα των κερδών συνέχιζε να ανεβαίνει. Με βάση αυτό το εύρημα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι κρίσεις στον καπιταλισμό δεν είναι “μακρά κύματα” αλλά απλά διαλείμματα στη συσσώρευση κεφαλαίου, αποτέλεσμα της δυσανάλογης μεγέθυνσης του τομέα I έναντι του τομέα II.

Αρκετά χρόνια αργότερα (1929) ο Henryk Grossman έδειξε ότι το έρημα του Bawer οφειλόταν στο γεγονός ότι σταματούσε την προσομοίωσή του μετά από 7 επαναλήψεις αν επεκτεινόταν σε περισσότερες περιόδους (35) το σύστημα κατέρρεε. Το βιβλίο του (The Law Accumulation and the Breakdown of the Capitalist System) Grossman εξηγεί πώς τόσο η μεγέθυνση όσο και οι κρίσεις είναι εγγενείς στο καπιταλισμό. Με άλλα λόγια η καπιταλιστική μεγέθυνση είναι μια αλληλουχία περιόδων ισχυρής μεγέθυνσης και κρίσεων.

Το υπόδειγμα είναι μια προσομοίωση όπου το σταθερό κεφάλαιο (c) αυξάνει με ρυθμό διπλάσιο από το μεταβλητό κεφάλαιο (v). Συγκεκριμένα, η συσσώρευση σταθερού κεφαλαίου (ac) είναι 10% το χρόνο, ενώ η συσσώρευση μεταβλητού κεφαλαίου (av) είναι 5% το χρόνο. Επιπλέον, υποθέτει ότι ο συντελεστής υπεραξίας (s/v, όπου s η υπεραξία) είναι σταθερός και ίσος με τη μονάδα (100%). Η προσομοίωση έχει την ακόλουθη μορφή:

Year	c	v	k	ac	av	AV	k/s	ac+av/s	c/v	r
1	200.000	100.000	75.000	20.000	5.000	400.000	75,00%	25,00%	2	33,33%
2	220.000	105.000	77.750	22.000	5.250	430.000	74,05%	25,95%	2,095238	32,31%
3	242.000	110.250	80.538	24.200	5.513	462.500	73,05%	26,95%	2,195011	31,30%
4	266.200	115.763	83.354	26.620	5.788	497.725	72,00%	28,00%	2,299536	30,31%
5	292.820	121.551	86.191	29.282	6.078	535.921	70,91%	29,09%	2,409037	29,33%
6	322.102	127.628	89.037	32.210	6.381	577.358	69,76%	30,24%	2,523753	28,38%
7	354.312	134.010	91.878	35.431	6.700	622.331	68,56%	31,44%	2,643932	27,44%

Παρόλο που το ποσοστό κέρδους (r) πέφτει από 33,33% σε 27,44% σε διάστημα επτά περιόδων (ετών) τα κέρδη ($s=k+ac+av$, όπου k η κατανάλωση των καπιταλιστών) αυξάνουν από 100.000 σε 134.010 και η συνολική αξία της παραγωγής (AV) από 400.000 σε 622.331.

Τι γίνεται αν επεκτείνουμε την προσομοίωση

Year	c	v	k	ac	av	AV	k/s	ac+av/s	c/v	r
20	1.223.182	252.695	117.742	122.318	12.635	1.728.572	46,59%	53,41%	4,840546	17,12%
21	1.345.500	265.330	117.513	134.550	13.266	1.876.160	44,29%	55,71%	5,071048	16,47%
22	1.480.050	278.596	116.661	148.005	13.930	2.037.243	41,87%	58,13%	5,312526	15,84%
23	1.628.055	292.526	115.094	162.805	14.626	2.213.107	39,34%	60,66%	5,565504	15,23%
24	1.790.860	307.152	112.709	179.086	15.358	2.405.165	36,69%	63,31%	5,830528	14,64%
25	1.969.947	322.510	109.390	196.995	16.125	2.614.967	33,92%	66,08%	6,108172	14,07%
26	2.166.941	338.635	105.010	216.694	16.932	2.844.212	31,01%	68,99%	6,399037	13,52%
27	2.383.635	355.567	99.425	238.364	17.778	3.094.770	27,96%	72,04%	6,703753	12,98%
28	2.621.999	373.346	92.478	262.200	18.667	3.368.690	24,77%	75,23%	7,02298	12,46%
29	2.884.199	392.013	83.992	288.420	19.601	3.668.225	21,43%	78,57%	7,357407	11,97%
30	3.172.619	411.614	73.771	317.262	20.581	3.995.846	17,92%	82,08%	7,70776	11,48%
31	3.489.880	432.194	61.596	348.988	21.610	4.354.269	14,25%	85,75%	8,074796	11,02%
32	3.838.868	453.804	47.227	383.887	22.690	4.746.476	10,41%	89,59%	8,45931	10,57%
33	4.222.755	476.494	30.394	422.276	23.825	5.175.744	6,38%	93,62%	8,862135	10,14%
34	4.645.031	500.319	10.800	464.503	25.016	5.645.669	2,16%	97,84%	9,284141	9,72%
35	5.109.534	525.335	0	510.953	26.267	6.160.204	0,00%	102,26%	9,726243	9,53%

Ξεκινάμε από την περίοδο 20 διότι είναι το ανώτατο σημείο της καπιταλιστικής κατανάλωσης, στη συνέχεια η κατανάλωση δεν μειώνεται μόνο ως ποσοστό της συνολικής υπεραξίας αλλά και ως απόλυτο νούμερο. Στην περίοδο 35 δε η κατανάλωση των καπιταλιστών πέφτει στο μηδέν (σκιασμένη σειρά). Επιπλέον, για να συνεχιστεί η αναπαραγωγή την περίοδο 35 ο συντελεστής υπεραξίας (s/v) πρέπει να ανέβει στο 1,0226 από 1 που ήταν μέχρι τώρα.

Εάν η πραγματική οικονομία λειτουργούσε σύμφωνα με την προσομοίωση του Grossman ο καπιταλισμός θα είχε καταρρεύσει εδώ και πολλά χρόνια. Όμως απέναντι στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους λειτουργούν αντίρροπες δυνάμεις όπως τις παρουσιάζει ο Marx στο κεφάλαιο 14 του τρίτου τόμου (Marx, Capital V. III 1959). Η συζήτηση αυτή επαναφέρει και τα θέματα της ανισότητας.

Οι αντίρροπες δυνάμεις είναι: η εντατικότερη εκμετάλλευση της εργατικής τάξης με την επέκταση της εργάσιμης μέρας ή/ και την εντατικοποίηση της εργασίας, η συμπίεση των μισθών κάτω από την αξία της εργατικής δύναμης λόγω ανταγωνισμών για μια θέση εργασίας, η μείωση των τιμών στοιχείων σταθερού κεφαλαίου, ο υπερβάλλον πληθυσμός αποτέλεσμα της μηχανοποίησης της παραγωγής και της καπιταλιστικής κρίσης, το διεθνές εμπόριο στο πλαίσιο του οποίου λειτουργούν οι ιμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί και η άνιση ανταλλαγή.

Όμως η ποιο επίκαιρη αντίρροπη τάση, στο πλαίσιο της τρέχουσας μεγάλης ύφεσης, είναι η αναφερόμενη υπό τον τίτλο «η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου» (Marx, Capital V. III 1959, 347-348). Ο Marx επισημαίνει ότι στην πορεία της καπιταλιστικής συσσώρευσης ένα τμήμα του κεφαλαίου εγκαταλείπει την διαδικασία της παραγωγής και μετατρέπεται σε «τοκοφόρο κεφάλαιο». Δηλαδή κεφάλαιο που οι αποδόσεις του βασίζονται στα καθαρά επιχειρηματικά κέρδη και με αυτή την έννοια δεν συμμετέχει στο σχηματισμό του μέσου ποσοστού κέρδους και δεν επηρεάζεται από την κατανομή σε καθαρά κέρδη, τόκους και προσόδους. Αυτή η μετακίνηση αποσυμφορίζει την παραγωγική διαδικασία αφού η συγκεκριμένη κατηγορία κεφαλαίου δεν επενδύεται ενεργητικά ανταγωνιζόμενη τα ήδη επενδυμένα κεφάλαια, ενώ παράλληλα ενισχύει τη μόχλευση του παραγωγικού κεφαλαίου.

Είναι μια επισήμανση που μας βοηθά να κατανοήσουμε την ιστορία του καπιταλισμού τα τελευταία τριάντα χρόνια όπου παρατηρείται πρωτοφανής διόγκωση του χρηματοπιστωτικού τομέα. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αποδόσεις του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου δεν εξαρτώνται από τις αποδόσεις του εταιρικού κεφαλαίου. Στη σελίδα 25 παρουσιάζεται η εξέλιξη του δείκτη S&P 500 του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης σε σχέση με το ποσοστό κέρδους στις νέες επενδύσεις ή «οριακό ποσοστό κέρδους (ΔΡ/Ι). Σύντομη ανάλυση των δεδομένων υπάρχει στο Stravelakis 2021.

Εμπειρικά Δεδομένα της Μαρξιστικής Θεωρίας

- Μακρά κύματα τιμών χρυσού ΗΠΑ και ΗΒ 1780-2010 (Shaikh 2016 σελ. 56-66)

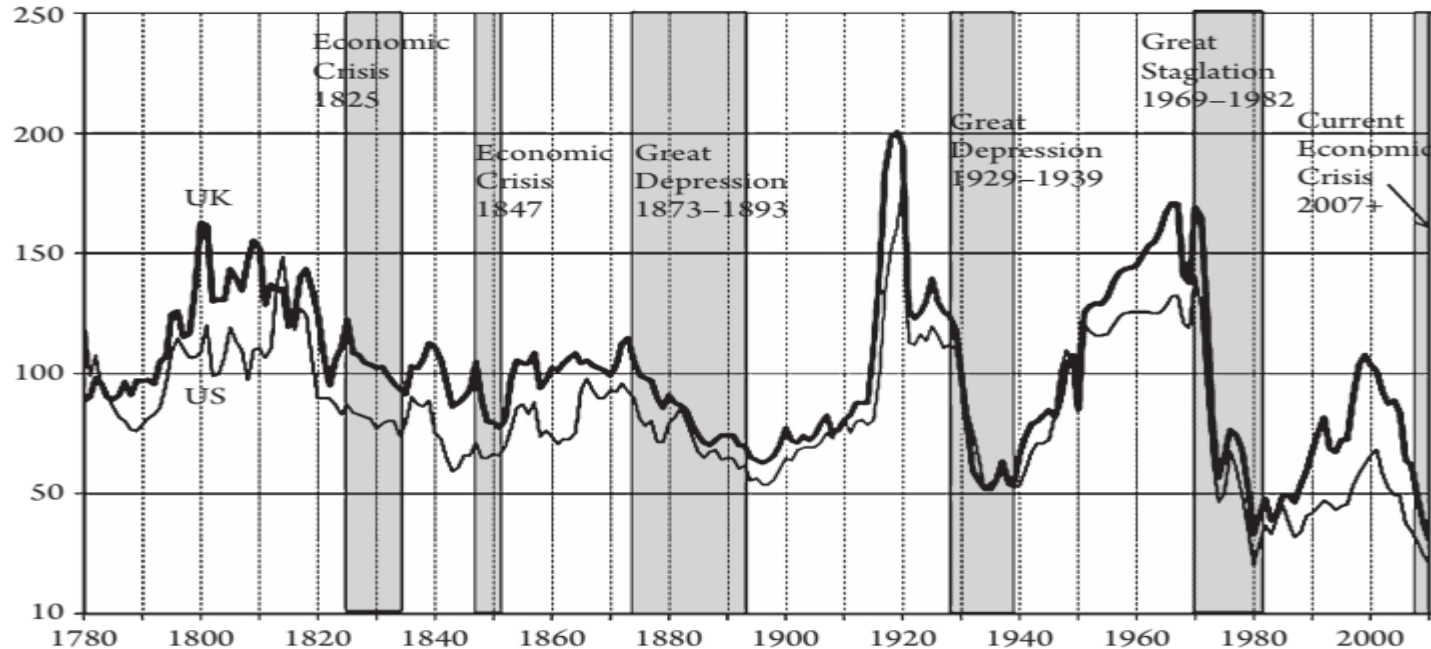
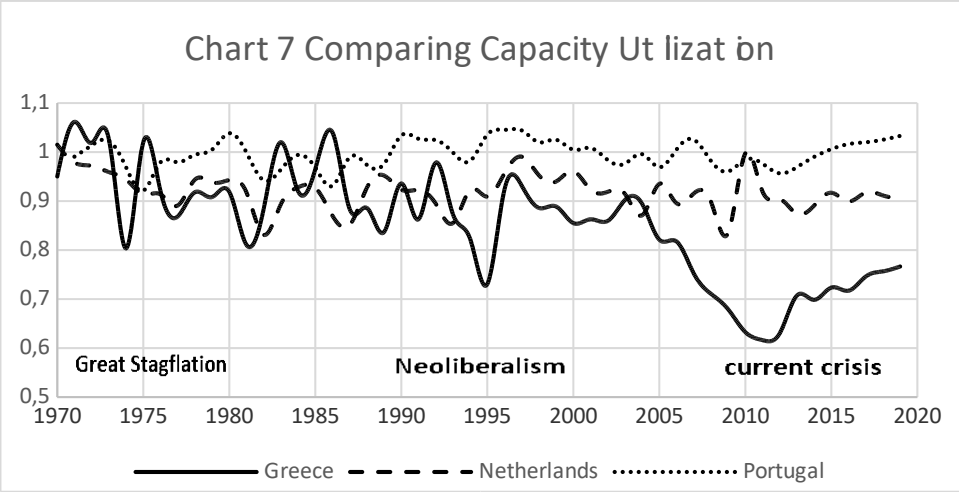
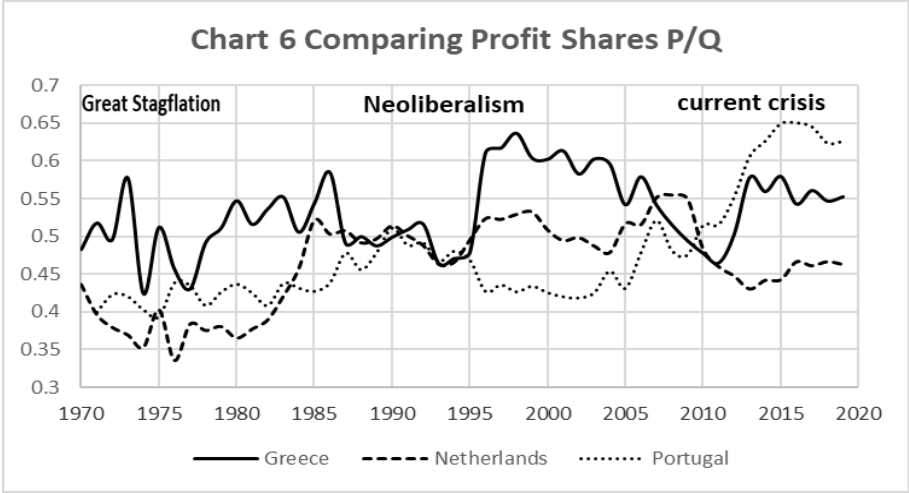
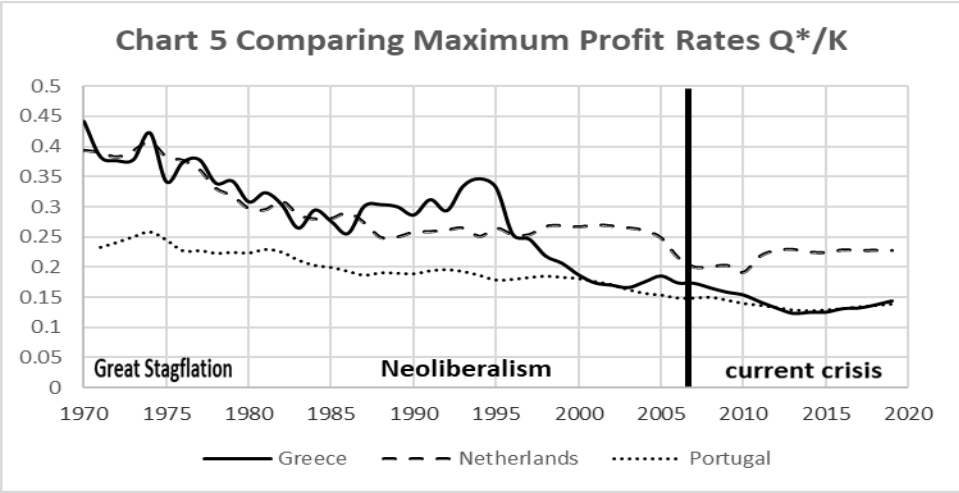
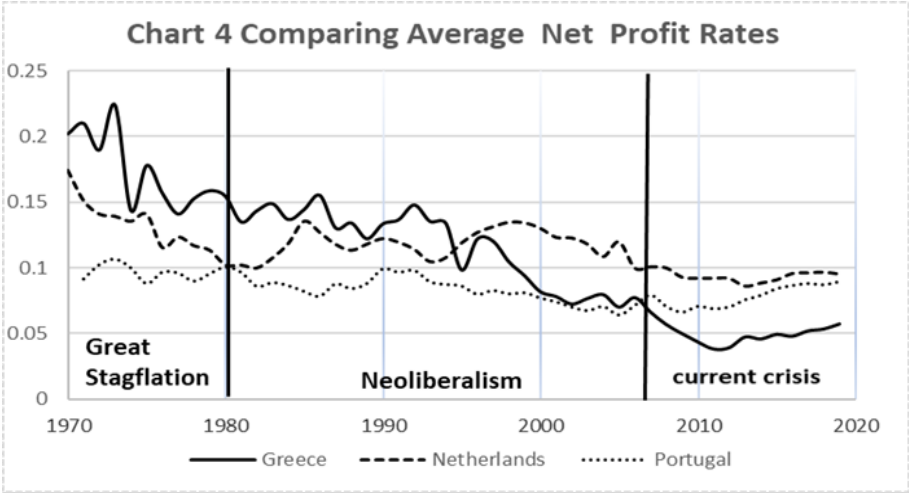
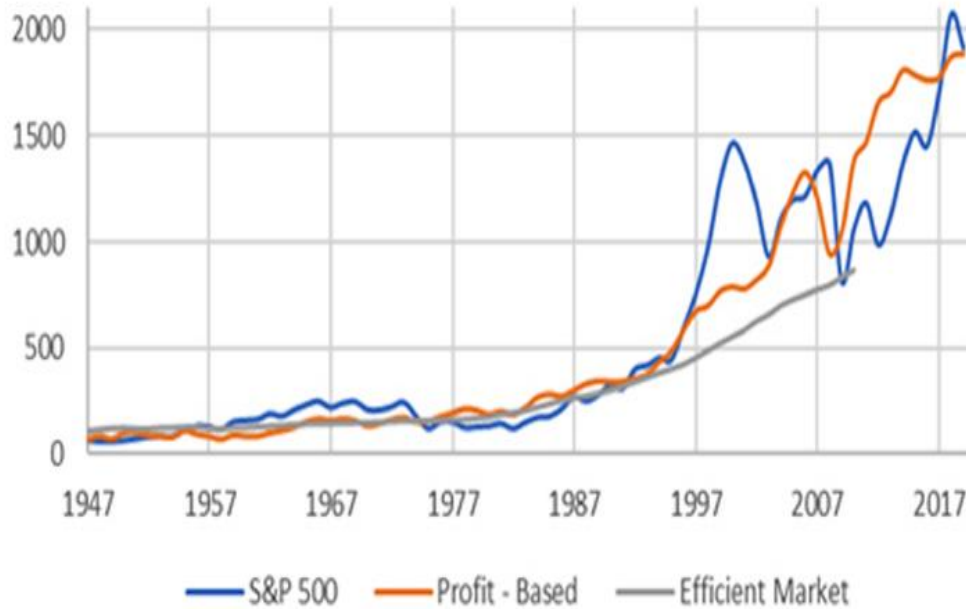

Figure 2.10 US and UK Wholesale Prices in Ounces of Gold, 1790-2010 (1930 = 100, Log Scale)

• Πρόσφατα εμπειρικά δεδομένα για Ευρωπαϊκές Οικονομίες (Stravelakis 2022)

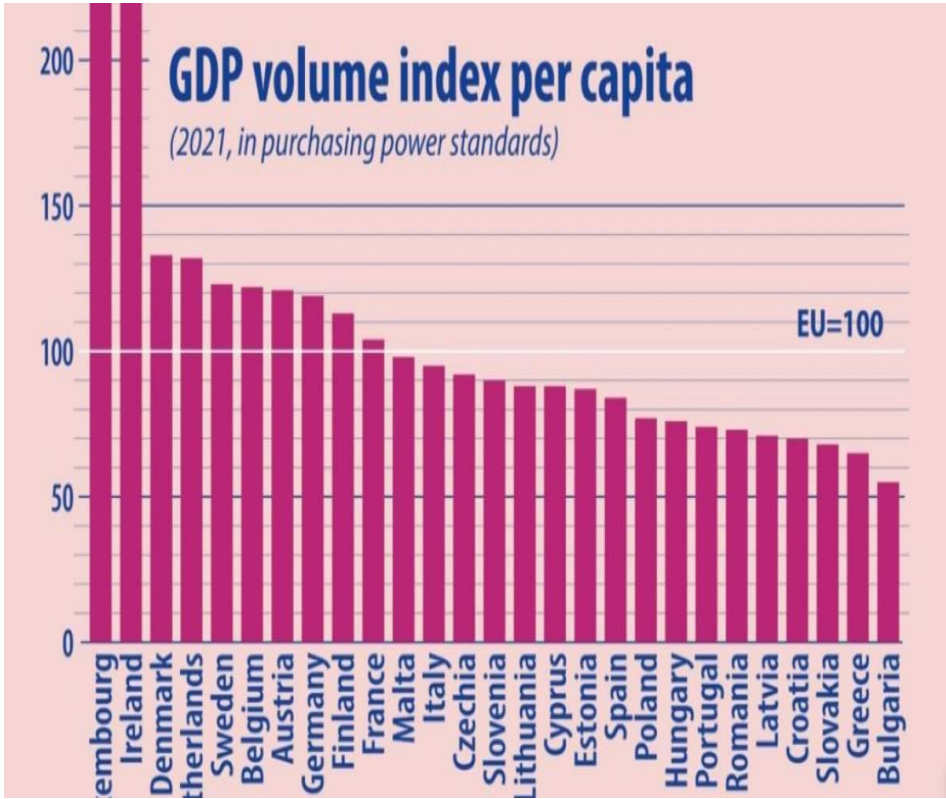
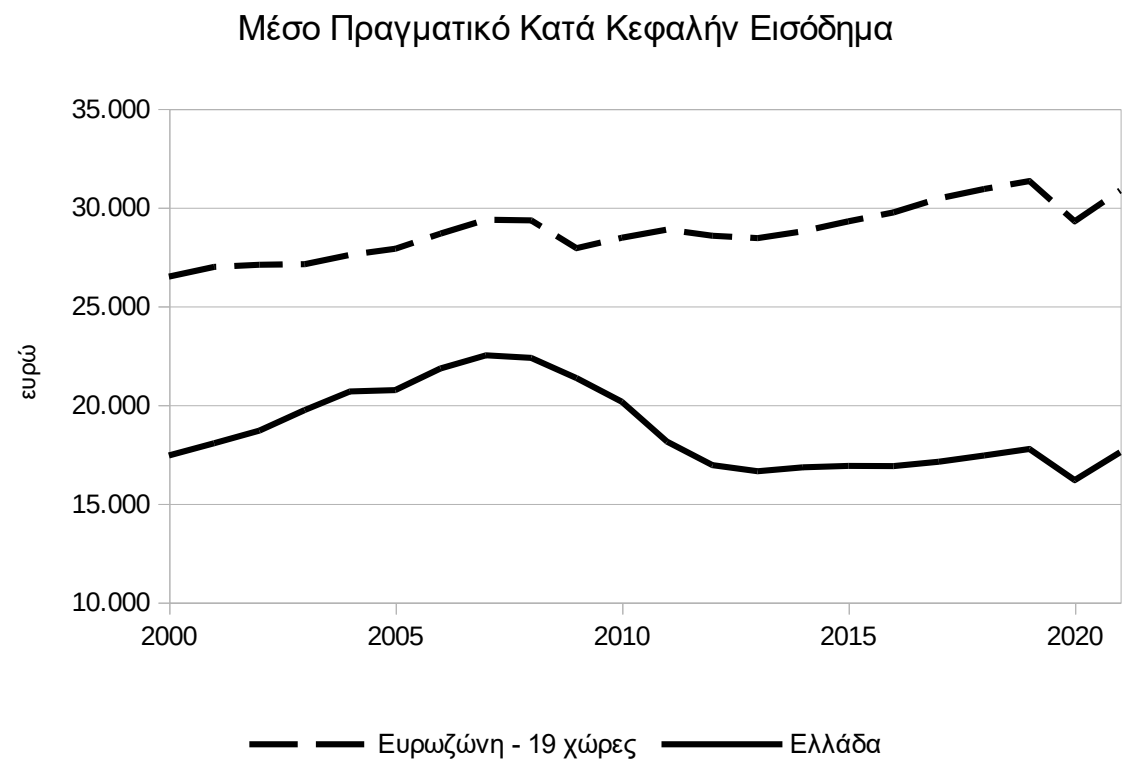

- Θεμελιώδη μεγέθη (οριακό ποσοστό κέρδους $\Delta P / I$) και χρηματιστηριακά δεδομένα (S&P 500) (βλ. Stravelakis 2021)

$$4.1 \ P_{rt}^w = P_{rt-1}^w \cdot [1 + r_{ror_t}] - Div_t$$

• Εξέλιξη της Ανισότητας στην Ελλάδα -Κατακεφαλήν Εισόδημα

Βιβλιογραφία (απαραίτητη)

Heilbroner, Robert L. “The Paradox of Progress: Decline and Decay in The Wealth of Nations.” *Journal of the History of Ideas* 34, no. 2 (1973): 243–62. <https://doi.org/10.2307/2708728>.

Lowe, Adolph. 1954. “The Classical Theory of Economic Growth.” *Social Research*, 21 (2): 127–58. <http://www.jstor.org/stable/40982378>

Malthus, Thomas Robert. 1826. 1st edition published anonymously as “[An Essay on the Principle of Population](#), as it affects the future improvement of society. With remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and other writers”, London: Printed for J. Johnson, 1798. . [Vol. I,Ch. 2].

Marx, Karl. 1973. [Capital: A Critique of Political Economy, Volume One](#). [Introduced by Ernest Mandel, translated by Ben Fowkes], Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books in association with *New Left Review*. (Κεφ. 25)

Marx, Karl (1894). *Capital: A Critique of Political Economy, Volume Three: The Process of Capitalist Production as a Whole*. [Edited by Friedrich Engels], Institute of Marxism-Leninism, USSR, 1959, New York, NY: International Publishers. As in the electronic edition of the Marxist Internet Archive at <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-III.pdf> (Κεφ. 14)

Rosdolsky, Roman (1977). The Making of Marx's ‘Capital’ Volume 1, London: Pluto Press. Original German Edition: Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen ‚Kapital‘, Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt (EVA), 1968. (σελ. 398-413)

Shaikh, Anwar (1987). “Organic Composition of Capital”, in John Eatwell, Murray Milgate, and Peter Newman (eds.), *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, London: Macmillan.

Shaikh, Anwar (2016). *Capitalism: Competition, Conflict and Crises*, New York, NY: Oxford University Press. (σελ. 56-66)

Stravelakis, N. (2022). THE GREEK CRISIS IN RETROSPECT: THE RATE OF PROFIT APPROACH. *Investigación Económica*, 81(321), 30–61. <https://www.jstor.org/stable/48676881>

Stravelakis N. (2021) A Reconciliation of Marx's Theory of Interest and the Equity Risk Premium Puzzle September 19-21, International Initiative for Promoting Political Economy (IIPPE): 11th Annual Conference in Political Economy: Online